

end nogensinde. Som følge af bøndernes holdningsskift var de nu ikke blot låst fast i nød og trang som altid, men endnu mere af skam og skyldfølelse over ikke at kunne klare sig selv (s. 229).

En vigtig bog.

Kenn Tarbensen

Hanne Sanders: *Bondevækkelse og sekularisering. En protestantisk folkelig kultur i Danmark og Sverige 1820-1850*. (Museum Tusculanums Forlag, 1995). 392 s., 198 kr.

Overgangen fra stænderfællesskabet, hvis beskaffenhed hvilede på en enevældig og en kirkelig autoritet, til det sekulariserede, borgerlige samfund, der byggede på individets egen tro og behov, er det overordnede tema i Hanne Sanders' svenske disputats om bondevækkelse og sekularisering i Danmark og Sverige. Undersøgelsens genstandsområde er vækkelsen, en samlebetegnelse for en række hændelser, der kan dateres til perioden før 1850, altså inden organiseringen af de folkelige bevægelser eller på svensk 'folkrörelser'. Kendetegnen for vækkelsen er ifølge forfatteren konflikten, forstået som en reaktion på de givne forhold. Nærmere bestemt er det en reaktion på tidens religiøse principper og normer, en reaktion på, hvad kristendommen skal befatte sig med og navnlig hvordan. Vækkelsen udtrykker på den måde den nye form for socialt, politisk og religiøst engagement, som i den første halvdel af 1800-tallet skød op i de protestantiske lande i takt med den stigende utilfredshed med den officielle kirkes veldefinerede tro og liturgi.

Sanders tese er, at vækkelsen foregik i samspillet mellem det klassiske og det moderne. Vækkelsen bærer altså ingen brudkarakter i sig.

Bevidst og mod sædvane har Sanders valgt at anlægge et overnationalt per-

spektiv på undersøgelsen ved at tage de to klart afgrænsede områder, den danske ø Langeland og det svenske Skara stift, under behandling. Dette perspektiv begrundes med, at vækkelsen bør ses som et protestantisk fænomen og ikke et nationalt afgrænset fænomen. Ligheden mellem de to lande kommer man heller ikke uden om. For at få bekræftet denne omstændighed har hun med omhu på systematisk vis samlet de forskellige former for religiøse konflikter i perioden. Derpå har hun undersøgt det karakteristiske ved vækkelsens form og indhold for at få svar på, hvorfor det kom til disse konflikter.

Kildematerialet har Sanders struktureret efter tre kendte typer vækkelser fra de to områder. Det drejer sig for det første om den såkaldte konventikelvækkelse – efter den lovgivning (konventikelplakater i både Danmark og Sverige), der forbød religiøse møder i private hjem – der især fandt udbredelse på Langeland. Det centrale for denne type var de forsamlinger på 20 til 100 mennesker, som lægmandsprædikanten samlede uden for kirken på gårdene. Disse forsamlinger, som bød på bøn, salmesang, bibellæsning og prædikener, udgjorde et kritisk alternativ til sognets officielle forkyndelse af den kristne tro. Man kom dermed med ét til at bryde med præstens monopol på at udlægge troen.

I Skara stift i Västergötland fandtes en tilsvarende separatistisk lægmandsvækkelse, der imidlertid var knap så konfliktskabende som den danske. Derudover beskriver Sanders en præsteledt vækkelse, som bl.a. går under betegnelsen landahlismen (efter præsten Johan Landahl og hans sønner). Disse præster opnåede med deres prædikener at få folk uden sogns fra til at bryde sognebåndet. Grunden til dette var, at man ikke mente, at alle præster prædikede Guds ord lige godt. Dette personlige engagement uvidede en af landahlpræsterne til også at

omfatte nadveren. Mod sædvane og kirkelov talte han for, at man kunne gå til nadver, så ofte man følte behov for det, hvilket i øvrigt også gjaldt hustruer uden ledsagelse af deres mænd.

Den tredje type vækkelse, som Sanders tager under grundig kildekritisk behandling, fandtes ligeledes i Skara stift. Gennem bogen giver forfatteren således flere skildringer af de såkaldte »ropares« religiøse praksis. Disse ofte ganske unge prædikanter var af den opfattelse, at de under besvimelser havde haft kontakt med både engle og Gud, og at de nu var Guds sendebud. Med deres besvimelser, rystelser og råb rygtedes de vidt i regionen.

Ved at gå tæt på de konflikter, der fulgte i kølvandet på forsamlingerne (klager til justitiekansleren, domkapitlet, forhør og retssager), har Sanders kunnet identificere vækkelsens sociale sammensætning. Imod det traditionelle syn mener Sanders, at der hverken var tale om selvejerbondebevægelser (P.G. Lindhardt) eller småårfsolksbevægelser (H.P. Clausen) eller de unges oprør mod de gamle i samfundet (A. Pontoppidan Thyssen). I stedet påviser hun, at vækkelsens deltagere faktisk i høj grad afspejlede det bestående stænderfællesskabs sammensætning.

Sanders insisterer altså på, at vækkelsen ikke brød med stænderfællesskabets strukturer. Denne tese understreges ved, at husstanden, stænderfællesskabets mindste enhed, var en bærende institution i vækkelsen. Netop til forskel fra de senere folkelige bevægelser kan vækkelsen ikke kendes på medlemsskab, vedtægter, årsmøder eller veldefinerede mål. I stedet har husstanden udgjort et samlingspunkt for bl.a. de konventikelvakte og »roparna«, og det lokale netværk (familie og naboer i landsbyen) syntes at udgøre grundlaget i de mere eller mindre spontane sammenkomsters fortsatte eksistens.

Hermed er jeg tilbage ved bogens overordnede tema og tese. I det næstsids-te kapitel om vækkelsens verdensbillede understreger Sanders vigtigheden af at sætte fokus på det religiøse i vækkelsen for dermed ikke kun at se den som en social konflikt. Her forsøger hun at afdække de vantes verdensbillede og sætte det ind i den historiske udvikling ved, som hun skriver, at analysere de holdninger, som blev udtrykt. Derigennem mener hun at kunne give den førsekulariserede protestantisme ny betydning ved netop at se den som en proces, der hverken forblev klassisk førsekulariseret kultur eller brød med den. Dette træder ifølge forfatteren tydeligt frem i kildernes beretning om, at de vakte tog Biblens ord som autoritet, og at Biblens betydning og indhold smittede direkte af på de vantes livsmønstre. En tilsyneladende overdreven fokuseren på det onde, djævelske som en modsætning til det gode i livet gav ekstra næring til et liv i askese og afholdenhed. Som sådan ser Sanders ingen modsætning mellem vækkelsen og det bestående stænderfællesskab. Konflikterne var snarere udtryk for at vækkelsen, en protestantisk folkelig kultur, var med til at bevare den kristne tro, som var identisk med den officielle tro. Samtidig var vækkelsen med til at føre udviklingen i retningen af et sekulariseret samfund med den enkeltes personlige tro som drivkraft.

Samspilstanken mellem gammelt og nyt overbeviser mig nu ikke. I sin ellers klare redegørelse for de vantes forklaringer på deres handlinger og tro arbejder Sanders mere refererende end analyserende. Det er ikke nok på bedste empiriske vis at konstatere, at både Gud og Djævelen var lyslevende realiteter for de vakte, eller at den vakte med Biblen, bonnen, salmen og prædikenen kunne skabe et bedre liv. Netop hvor forfatteren ellers såre sympatisk forsøger at give plads til religionen i histo-

rien og holder fast i dens betydning for udviklingen, savner man en dybere analyse af kilderne, uden at der nødvendigvis tales teologisk. Når de vakte anvendte Biblen som mønster for deres liv, og når de dermed mente at gennemleve en frelseshistorie (efter syndefaldsmyten) mod den menneskelige frihed, kan det forstås som romantik. Når de vakte opbyggede et dualistisk verdensbillede (f.eks. det gode/det onde), udtrykker det også en skabende (subjektiv) idealisme. Når vækkelsen ses som en kamp imod embedsaristokratiet og for kongen, minder det mig om romantikkens frihedstanker, som gik på afskaffelsen af på forhånd givne pligter og privilegier. Kort sagt brud med det bestående. Sanders har dog ret i, at vækkelsen (og dermed bruddet) ikke voksede ud af ingenting, og at den derfor måtte have sit udspring i det gamle. Men erfaringerne med det gamle medførte altså også en afgrænsning til det gamle. Og en sådan fokusering på afgrænsningen ville være nærliggende, især når forfatteren lader konflikten definere vækkelsen.

Selv om jeg er uenig i Sanders overordnede tese, glæder jeg mig over hendes drejning af perspektivet. Sanders arbejder i spændingsfeltet mellem det klassiske og det moderne, mellem to verdener. Uenigheden ændrer heller ikke ved det faktum, at Hanne Sanders har lavet en empirisk, videnskabelig korrekt undersøgelse, der går systematisk til værks, og som er skrevet i et kontant og let læseligt sprog.

Carsten Madsen

Hans Kargaard Thomsen (udg.): *C.F. Wegeners dagbøger 1851-1864*. Bd. 1-2. (Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1995). 593 s., 300 kr.

Caspar Frederik Wegener (1802-93) er

mest kendt som historiker og mangeårig leder af Gehejmearkivet (1848-82). Med udgivelsen af hans dagbøger fra årene 1851 til 1864 er det blevet muligt at kende og benytte Wegener fra en anden kant, nemlig som en velinformeret kommentator af det politiske liv i disse år.

C.F. Wegener var fra 1848 til 1854 regeringens historiske rådgiver og derved centralt placeret i det politiske liv. Han virkede ikke mindst som forfatter af nationalpolitiske propagandaskrifter, men ved en markant optræden i sagen om en ny arvefølge lov gerådede han uklar med ministerierne Bluhme og Ørsted. Han blev da trukket igennem en opslidende retssag og havde nær mistet sine embeder, og denne oplevelse gav ham varig afsmag for deltagelse i det politiske liv. Efter 1854 udtalte han sig aldrig mere offentligt om kontroversielle politiske spørgsmål. I stedet blev han en forholdsvis passiv tilskuer, der nedfældede sine iagttagelser i dagbogsform. Det er disse dagbøger, der nu for første gang er blevet alment tilgængelige.

Udgivelsen har været lagt i de bedste hænder, idet den er besørget af arkivar Hans Kargaard Thomsen, der bl.a. har beskæftiget sig med dansk arkivvæsens historie, herunder også med C.F. Wegeners virke som historiker og arkivar (f.eks. i *Historie* 1991). Kargaard Thomsen har da også forsynet dagbøgerne med en fyldig indledning om Wegeners politiske liv, hovedsagligt før 1854. For Wegeners virke som historiker og arkivar bliver læseren henvist til anden litteratur.

Indledningen er interessant, og her skal kun gøres én bemærkning. Kargaard Thomsen finder, at Wegener, der i første halvdel af 1830'erne var præget af et »konservativt reaktionært samfundssyn« (s. 17), i løbet af 1840'erne blev mere liberal. Der »er ikke belæg for at opretholde den traditionelle opfattelse,